

SVETI MARKO EFESKI I SPOVEDNI K PRAVOSLAVQA

Povodom kwi ge Arhi m. AMVROSI JA (POGODI N),
magi st. bogosl.: *Svæt oy Mark Efeskiy i Flo-*
rent ýskaæ uni æ, Jordanville, New York, 1963.

Za{ ti ta vere Hri stove ve}a je i cewenija i slavnija od svih vrlina, govori o je Sv. GRI GORI JE BOGOSLOV. Jer samo verom Hri stovom, pravom i `i vom verom, mi se spasavamo. I zmena i izdaja vere — gubi tak spaseva. Zato su svi Sveti Apostoli, i posle svih svi Sveti Oci do danas u prvom redu bili nepokolebivi borci za istinitu veru Hri stovu, za pravoverje, za ortodoksi ju = *Pravoslavqe*.

„Deco svetlosti I stine, be`i te od rascepa i od zlog u-ewa — pi sao je Sv. I GWATI JE BOGONOSAC. Udaqi te se od zlih bi qaka, koje ne obdelava I sus Hri stos, jer ih nije zasadi o Otac“ (Mt. 15, 13; *Posl. Filadelf.* 2, 1).

Potowi Oci i U-i teqi Crkve u tom i stom duhu u-ili su, `i veli i bori li se za nei zmewenu bogopredanu veru Crkve. Oci nisu licemerili izme|u I stine i la`i, izme|u istinite vere Crkve i jeresi. O tome nam svedo-o~i svo Sveto Predawe, „Predawe I stine“, kako ga nazi va Sv. I RI NEJ. To Predawe I stine, zapi sano i nezapi sano, ~ovali su i branili i drevni i potowi Oci od svakog jereti ~kog nova-ewa i izopa-ewa. „Jedna je i ista sila Predawa“, veli

Sv. I RI NEJ. Ni je tu vreme ni { ta i zmeni lo, ni je bezbo`ni „duh vremena“ mogao pokolebati „stub i tvr|avu I stine“, ve~ne otkri vene I stine, koju mi na na{ em jezi ku nazi vamo dogmatima. „A kad god je re~o dogmatima, onda je uvek re~o Bogosti ni “ (o. JUSTI N POPOVI J).

I stovetnost vere Crkve, *ist ost* Pravosl avqa, kroz sve vekove ostala je kao dokaz wenog posedovawa jevan|elske bo`anske I stine, predavane u Crkvi kroz vekove. Ovde pravoslavni pojam *predawa* dobija svoje celosno, katoli~no, blagodatno zna~ewe, i ne svodi se na uski pojam „tradicije“. „Predawe je — veli o. G. FLOROVSKI — neprekidna u Crkvi svesnost o osnovnim dogajama i stori je i skupqewa. Ono predstavqa jedini na~in da se u|e ili uplovi u tok `i vota Crkve“.

U svetlosti ovoga, potpuno nam je pojmqi va i gi gantska borba za pravoslavnu *Veru i Predawe* Crkve, koju je ne tako davno vodi o Sv. MARKO EVGENI K, mi trolit Efeski. Wegova borba za o~uvawe neoskrwene Pravoslavne vere, „koja ni u ~emu nema nedostataka“, predstavqa produ`ewe sveto-ota~kog podvi ga i spovedawa, svedo-ewa i brawewa ortodoksi je, pravoverja, Pravosl avqa. „Ni { ta ne mo`emo protiv istine, nego za istinu“, veli Apostol PAVLE (2 Kor. 13, 8). To i spovedni { tvo predstavqa i jedno novo rukovodstvo nama kako da `ivi mo i kako da pravosl avstvujemo u ovim lukavim danima.

Zato nam je dobrodo{ la novoi zdana kwi ga ml adog ruskog bogosl ova arhi m. AMVROSI JA (POGODI N) o Sv. MARKU EFESKOM. Ni je nam ovde ci q da donosi mo svoj detaqni ji sud o kwi zi i weni m vrlinama i nedostacima, koliko da, povodom we, prosl edimo `i vot i dela Sv. MARKA. Pogotovu { to je wen autor bogomudro postupi o dav{ i nam u svojoj kwi zi u ruskom prevodu sva dosada i zdana dela ovog Svetog Oca.

Kwi ga sadr` i 10 poglavqa, sa predgovorom i epilogom. (Pi sac ju je posveti o mi trolitu ANASTASI JU). Pri kraju

kwi ge o. AMVROSI JE je dodao *Slu' bu Sv. MARKU* (slavi se 19. januara i 23. juna), koju je sam preveo sa gr-kog na crkvenoslavenki, uz jednu Sveti teqevu i konu iz pro{ log veka.

U predgovoru (str. 9–12) pi sac polazi od karakteristi ke savremenog perioda cudske istorije kao „veka moralnih kompromisa“, da bi zati m podvukao da je ba{ u tom i takvom vremenu „nama osobi to neophodno saznawe vrednosti na{ eg pravoslavnog u-ewa i dogmata, od koji h mi ni u-emu ne mo`emo odstupati, ni { ta `rtvovati, i li dopusti ti bi lo kakav kompromis, da ne bi ti m sami m odstupati od I sti na i ve-nog ` i vota“ (str. 9). Zati m se osv`e na savremeno pi tawe „sjedi wewa crkava“, koje se naj-e{ }e postavqa jednostrano. „Mi treba, pre svega, da objasni mo sebi { ta nas odequje od Lati na“. I posle re|awa mnogi h mi { qewa, on se pravi lno opredequje: nas razdequje razli ka u dogmatski m pi tawi ma. „Sjedi wewe je, vel i daqe, mogu}e samo na osnovu jedne jedine dogmatike za obe Crkve, jer dogmatika — to je osnova na kojoj se dr` i svo Tel o Crkve. Oduzmi te tu -vrstu, cel osnu dogmatiku, i Crkva }e prestati bi ti Crkvom“ (str. 10). Na kraju ukazuje na neophodnost da mi pravoslavni sledujemo danas Sv. MARKU EFESKOM. Jer, on je svetoota-ki um, i „sve{ teni hram Duha Svetoga“, i on }e nas uputi ti i nau~i ti I sti ni Pravoslavqa (str. 11).

U 1. glavi pi sac iznosi poli ti -ko stawe Vizantije u epohi pred sazi vom sabora za uniju sa Zapadom, a zati m, prema do sada sakupceni m podaci ma, ` i vot i rad Sv. MARKA od wegovog ro|ewa do Florentinskog sabora. S obzi rom da je nama Srbi ma ` i vot Sv. MARKA malo poznat, potrebno je da i znesemo wegov sveti ` i vot, prema i zvorima koje pi sac koristi (*Sinaksar*, napi san od JOVANA EVGENI KA, brata Sv. MARKA; *Dela samog Sv. MARKA* (koja ni je koristi o sva, jer i h i ma jo{ nei zdani h u rukopisima); dve istorije Florentinskog sabora napi sane od u-esnika tog sabora: SILVESTRA SIROPULA i mi trop. Mitilenskog JEROTEJA (unjata); *Dela GENADIJA SHOLARIJA*, u-enika Sv. MARKA, i dr.).

Sveti MARKO EVGENI K je ro|en 1391/2 g. u Cari gradu od blago-esti vih rodi teqa JOVANA, |akona i sakelarija Vel i ke Crkve (= Sv. Sofije) i profesora pri i stoj crkvi, i majke MARIJE. U-i teq blago-e{ }a i nauka (retorike, matematike) ml adog MANUI LA (EMANUI L) bio je wegov otac, koji je zati m umro kad je ml adom MARKU bilo 13 godina. [kol ova we je posle toga nastavi o kod tada znamenitih profesora, me|u koji ma se isti cao GEORGIJE GEMISTPLITON (filosofija). Tako|e se Sv. MARKO u-i o i kod ~uvenog teologa JOSIFA VRIJENIJA, u-enika Sv. GRIGORIJA PALAME (sr. ~lanak prot. A. [MEMANA o Sv. MARKU u-asopi su „Γρηγορίο □ Παλλαμ“ za 1951. g., kao i „Vizantijski crkveni pisci“ (na gr-kom) DIMITRIJA BALANU, Atina 1951. g.). Zavr{ i v{ i Patrijar{ ijsku { kol u postao je profesor i stekao ime „Ritora“, tj. tuma-a Sv. Pisma u Patrijar{ ijskoj crkvi. U broju wegovi h u-enika u to vreme treba osobi to spomenuti GEORGIJA SHOLARIJA i TEODORA AGALISTA. Po svome svestranom obrazovawu i poznavawu svetoota-kog bogosl ova Sv. MARKO spada u najobrazovani je cude pozne Vizantije. No ni { ta mawe savr{ en ni je bio ni ` i vot Sv. MARKA. Vaspi tan u vekovnom predawu pravoslavne pobo`nosti („Ε| σ|βεια“, koju on i denti fikuje sa *Pravoslavqem*), provodi o je ` i vot u podvi ` ni { tvu i bogosl u`ewu, u i zu-avawu Sv. Pisma, sveti h Otaca i drugih nauka. Wegov brat JOVAN EVGENI K, pi { e za wega:

„Kad je ve} postao naslednik o-ewe katedre i starawa omlade` i, i sam i zgradi o mnogo u-enih i u-i teqa, ni u to vreme ni je ni na jedan dan i zostajao od Svete Vere u Vel i koj Crkvi, tako da ga je i zi mi i leti bilo mogu}e vi deti da se podvi zava i jo{ u svetskom ` i votu provodi mona{ ko ` i vqewe. On je bio sav bogonosac i prosveti teq, i u ne`noj ml adosti bio je, kako u samoj stvari tako i spoqnim oblikom, stvarno filosof. Zati m u sveno}nim borewima sa samim sobom, i zu-avaju}i dela drevnih mudri h qudi i sla`u}i i hi ne i zostavqaju}i ni { ta iz Bo`anskog Pisma i iz Sve{ tenih U-i teqa, on ni { ta ni je ostavqao a da to ni je bilo savr{ eno i potpuno i zu-eno“ (str. 23).

Wegov pak u-enik, GEORGIJE SHOLARIJE, ka`e za wega: da je jo{ ` i ve} i u gradu prevazi { ao pusti wske ot{ elni ke; ni je

se zanosi o sujetom ovoga sveta ni prolaznom slavom, i do same smrti sa~uvao je pl amenu qubav prema Hri stu (str. 23).

Sjajni uspesi i mogu}nosti sjajne karijere pri Patri jar{ i ji ni su zanosi li du{ u Sv. MARKA. Ona je bila zaneta drugim. U 26 godini (1418. g.) prima mona{ tvo i odlazi u manastir, ali ne u neki od mnogih u Cari gradu, nego u manastir na jednom od ostrva u Nikomidijskom zalivu u Mramornog Mora (Andigoni, blizu Halke). Duhovni otac mu je bio neki „~udesni starac Si meon“. Ovdje se Sv. MARKO predao podvizi ma koji ma vekovno ` i vi pravoslavno mona{ tvo, nedavno tako sjajno tavorski bqesnuo kroz podvige atonskih i si hasta, na ~el u sa Sv. GRI GORI JEM PALAMOM. Osobito se, po svedo~anstvu biograf a, MARKO odao i si hazmu, tako da se nije hteo vi deti ni sa najbli ` i m srodnicima (str. 25-6). Kako zapa` a prot. A. [MEMAN (u napred pomenutom ~l anku), Sv. MARKO je jo{ i z akademskih godina svog ` i vota bio pristalica palami zma, tj. pravoslavnog i si hazma. * U~iteq mu je bio JOSIF VRIJENIJE, li ~ni u~enik Sv. PALAME, a i sam je Sv. MARKO pi saodelao i zihizmu. (Prof. [MEMAN je u rukopisima Pariske biblioteke otkrio da kra}i napi s o molitvi I susvoj, koji je unet u gr~ku *Filokaliju* (II tom) pod naslovom: „^udesna re~ nekog nepoznatog Svetog o re~i ma bo` anske molitve, tj. Gospode I suse Hriste, Si ne Bo` i ji, pomi luj me“ — u stvari je delo Sv. MARKA („Γρηγ. Παλ-λαμ♥“, za avgust 1951 g.). Ovo je vrlo va` no znati da bi se kasnije shvatila ona silna borba Sv. MARKA ne samo sa latini ma, nego i sa „latini mima“ (= *lat inofroni* u Vizantiji): vrlo u~eni m VI SARI ONOMNI KEJSKI M, TEODOROM GAZSKI M, GEORGI JOM TRAPEZUNTSKI M. Sveti MARKO }e i stupati u ime i denti teta bogosl ovsko-predavskog opi ta prave vere

* O tome vi di doktorski rad, ra|en u novi je vreme, jeromonaha IRI NEJA (BULOVIJA), sada epi skopa Ba~kog: Τε μυστηριον τῆ ᾠ ῥΑηΙ Τρις δι δια-κρ>σεώ τῆ Θε>α ὁ σ>α καΙ ᾠ ῥεηΙ > po sv. Marku Efeskome, Solun 1983, str. 542. — *Prim. pri.*

i ` i vota Pravoslavne Crkve, ~ega je organski razvoj bio palami zam.

Zbog opasnosti od Turaka, Sv. MARKO se posle 2 godine vra}a u Cari grad u znameniti manastir Manganon, gde je nastavi o svoje podvige, i gde }e, posle svih nevoqa, borbi i gowewa, i premi nuti i bi ti pogreben. Odavde je 1437 g. pozvan za mitropolita efeskog, pri hvataju}i to, kako ka` e, samo iz poslu{ awa Crkvi. Uskoro zatim u~estvuje na saboru u Cari gradu pred polazak u Italiju, a ve} u novembru 1437. g. kre}e po pozivu imperatora JOVANA VIII PALEOLOGA na sabor u Feraru, gde po~i we wegova i spovedni ~ka borba za pravoslavnu vaseqensku veru i Crkvu (str. 28-30). Interesantno je da na ovom psevdounionisti ~kom saboru u Ferari — Firceni ni ko iz pravoslavne Srbije nije u~estvovao.

Zna~ajno je spomenuti, da pi sawa zapadnih pi saca o tome da je Sv. MARKO jo{ pre po~etka sabora u Italiji bio protivnik sjediwewa Crkava, ~ista je kleveta. Naprotiv, sveti MARKO je vatreno ` el eo jedinstvo Crkve, verovao je u mogu}nost uni je, tj. pravog sjediwewa, tra` i o je ujediwewe s Latini ma, tj. Rimokatolicima, ali ujediwewi stinsko, osnovano na jedinstvu vere i drevne bogosl ` bene prakse (str. 380).*

U pozdravnom govoru, koji je wemu poveren, pri otvarawu sabora (glava II) u Ferari 9. aprila 1438. g., Sv. MARKO je proi zneo jednu zai stasvetoota~ku re~. U po~etku se obra}a najpre Gospodu Hristu — Glavi Crkve, sa toplom molitvom „da sjedini razdeqene udove tela Gospodweg“, a onda se obra}a papi EVGENIJU IV. Wegova re~ je s po~etka puna svetlih nada, no pri kraju se Sveti teqevim o~i ma otkrivaju

* Ovo je dobro pokazano u ~l anku jeromonaha IRI NEJA (BULOVIJA), *Teologija dijaloga po Sv. Marku Efeskome*, „Teolo{ki pogledi“ br. 8, 1975. — *Prim. pri.*

ne tako ru`i ~asti vi di ci. On`al i zbog dugog i nehri { }anskog prezrewa Lati na prema svojoj bra}i na I stoku. Ovo }e on ponovi ti i na jednoj kasni joj sedni ci, rekav{ i: „Gospod je ostavi o Svojoj Crkvi dar qubavi i mi ra, i dok je taj dar bi o sa-uvan Crkva je bi la jedna. No Lati nska Crkva je odstupi la od Pravoslavne Crkve objavi v{ i tu|e (= *nepravoslavne*) dogmate, i ti me je naru{ ena qubav i mi r. Lati nska Crkva ni je i mal a qubavi prema svojoj sestri — I s-to~noj Crkvi “ (str. 171). (Ovu Sveti teqevu mi sao podvla~i }e kasni je osobi to HOMJAKOV). „Za{ to, vel i daqe, okri vqujemo Oce, kada proti vno wi hovi m zajedni ~ki m predawi ma razli ~i to mi sli mo i govori mo? Za{ to smo wi hovu veru u~i ni li nepotpunom, a uvodi mo na{ u — tobo` savr{ eni ju? Za{ to, proti vno Jevan|equ koje smo pri mi li, propovedamo *drugo Jevan|eqe!*“ (str. 41). Zati m pri zi va papu da „i sceli ono { to je drugi rani o“, „da i spravi kao da ni je ni bi lo“. Pri zi va Sv. MARKO da se iz Si mvol a Vere i zbac i Filioque i beskvasni hleb i z Evhari stije (str. 42). Ne skri va postoje }e razli ke i zme|u Pavoslavni h i Ri mokatol ika, kao { to to danas li cemerno ~i ne i na Zapadu i na I stoku, i to danas — posle tol i ko novi h jeresi uvedeni h u Ri mokatol i ci zmu posle Florenti nskog sabora.

„Kad mi ne govori mo jedno isto, ni je li — pi ta daqe Sv. MARKO — o~evi dno kol i ko je vel i ko i nei zle~i vo to razdeqewe i zme|u nas sve do danas! ... Nekada, mi smo u potpunosti govori li jedno isto, i me|u nama ni je bi lo raskola, i tada smo mi, obe strane, bli zu sagl asnosti sa Oci ma; sada, kad ne govori mo jedno, kako mo`emo bi ti zajedno? Mi (pravoslavni) i sada govori mo ono isto { to i rani je, i sagl asni smo kako sami sa sobom tako i sa Oci ma i na{ i m i va{ i m, ako vi `eli te da pri znate I sti nu. A vi, uvev{ i novi ne (= *novot arije*), ti me nemi novno pokazujete da ste nesagl asni pre svega sami sa sobom, zati m sa zajedni ~ki m Sv. Oci ma i, na kraju, sa nama. I za{ to da se ne vrati mo na onu dobru sagl asnost koja }e nas pokazati da jedno i spovedamo i u odnosu prema sami ma sebi i jedni prema drugi ma i prema sveti m Oci ma, i nesta }e raskola, i sabra }e se razdeqeni, i u~i ni ti svako dobro?“

A zati m zavr{ ava Sv. MARKO svoj govor jednom mol bom:

„O! radi same Troji ce, radi op{ te Nade na koju se nadamo i mi i vi, ne dopusti te da odemo bez pl oda i bez uspeha! ... Ako ushtednete da do|ete k mi ru i i zbac i te ono { to unosi sabl a-zan, onda se ve } uzvi si lo hri { }ansko del o ... No ako — ne bi lo toga! — i za|e suprotno, i zl a narav razdeqewa nadvl ada nad oni m { to nam je na kori st..., tada ja ni sam vi { e u stawu daqe govori ti ... Bog, Jedi ni Svemogu }i, da vaspostavi Svoju Crkvu, koju je Svojom krvqu i skupi o, i voqa Wegova, kako na nebu, tako da se vr{ i i na zemqi “ (str. 43-4).

Zar ni je ovaj govor Sv. MARKA najboqe uputstvo i nama danas za „razgovore o sredi wewu“?

U III gl avi (str. 44 i daqe) pi sac A. POGODI N i znosi po~etak rada sabora u Ferari i prve rasprave o ~i sti li { tu. Nai me, bi la je obrazovana komi si ja od pravoslavni h (Sv. MARKO, VI SARI ON NI KEJSKI i jo{ neki, me|u koji ma je Sv. MARKO i mao prvo mesto, jer je bi o i predstavn i k Anti ohi jskog patrijarha) i od Lati na (kardi nal JULI O CEZARI NI, vrl o u~en i i skusan di plomata; pa znameni ti { panski bogosl ov JOVAN DE TORKVEMADA i dr.), koja je trebal a da i znese pi tawa u koji ma se razi l aze dve Crkve. U stvari, vo|e dveju strana bi le su: papa EVGENI JE IV, ~ovek jake voqe i poli ti ke, koji je znao da sprovodi svoje planove (poznata je wegova tada{ wa borba sa Bazel ski m saborom), i i mperator JOVAN VIII PALEOLOG, koji je tako|e uzi mao u~e }e u di skusi jama, stavqaju }i na prvo mesto poli ti ~ke interese. I sti ni za qubav, jednom je i sam on odgovori o na pri ti sak papi n: „Ja ni sam gospodar sabora“ (str. 221), i tako|e: da ne mo`e pri ~nu| i vati svoje jerarhe (*isto*).

Na prvi govor, koji je zati m odr` ao kardi nal CEZARI NI, odgovori o je Sv. MARKO otvoreno i zjavi v{ i da je i mperator zabrani o svoji m predstavn i ci ma da se doti ~u pi ta-wa vere, koja i jesu uzrok razmi moi la`ewa, jer to mo`e ote`ati stvar unije, no to je za Sv. MARKA bi lo nelogi ~no. Zati m su i pak bile formul isane slede }e ~eti ri ta~ke za di skusi ju: 1) o proi sho|ewu Svetoga Duha (Filioque); 2) o

beskvasni m hlebovi ma u Evhari stiji ; 3) o ~i stili { tu i 4) o pri matu Ri mskog pape (str. 45-6). Po ' eqi i mperatora, a i drugih, po~el o se prvo razgovarati o ~ist ili { tu kao najlak{ em pi tawu. POGODI N podrobno iznosi tok tih di skusi ja i daje u prevodu, u kwizi, nekol i ko rasprava Sv. MARKA, koje pobi jaju lati nsko u~ewe podneto pi smeno. Ne }emo se ovde podrobno na tome zadr' avati, no treba i sta }i sna' nost argumenata Sv. MARKA proti v lati nskog u~ewa o ~ist ili { tu i uop{ te o stawu du{ a posle smrti. Svoji m svestrani m dokazi ma i z Sv. Pi sma i Otaca, jednom obl agoda }enom logi kom, on je u prah razvejao argumente JOVANA DE TORKVEMADE (str. 118-168). I nterasantno je da je i ovde vo |e na pol emi ka na terenu borbe pravosl avnog pal ami zma i zapadne shol asti ke (str. 154-5). Lati ni su pretrpel i teol o{ ki poraz, jer wi hovo u~ewe o neposrednoj i kona~noj nagradi ili kazni du{ â odmah posle smrti, o ~i stili { tu, o sozercawu same su{ ti ne Bo' anstva (!) bi lo je temečno opovrgnuto od pravosl avni h (sjajno je tada jo{ brani o pravoslavno u~ewe ~ak i VI SARI ON NI KEJSKI). Trebal o je bi ti i skren pa pri znati i sti nu, no do toga ni je do{ lo, i zato se stal o na mrtvoj ta~ci. Do{ lo je do preki da u pregovori ma. Posle vi { e meseci bez posl a neki su od pravosl avni h hteli da se vrate ve } tada, me |u wi ma i Sv. MARKO i ANTONI JE I RAKLI JSKI (str. 48). I mperator i h je zadr' ao. On je ~ekao da do |u epi skopi Bazel skog sabora i, tako |e, zapadni vla dari, da bi on sa wi ma mogao da skl opi savez.

Tek u novembru 1438. g. produ' eni su razgovori (glava IV). U me |uveremenu sti gao je 13. avgusta i mi tropol i t Ki jevski I SI DOR sa delegacijom Ruske Crkve, kojoj su se pridru' ili i neki iz Cari grada (GEMI ST PLI TON i dr.). Na prvom zasedawu govori o je od pravosl avni h VI SARI ON NI KEJSKI hval e }i uni ju, zbog ~ega su ga Lati ni pohval i li. Tada se pre{ lo na di skusi ju o Filioque, najpre kao dodatku u Si mvol u Vere, a posle i sa teol o{ ke strane. Jedno vreme podr' aval i su u di skusi jama Svetog MARKA i VI SARI ON NI KEJSKI

i I SI DOR KI JEVSKI, no ubrzo zati m po~i we wi hova i zdajni ~ka ul oga prema Pravosl avcu (str. 170). Na nekol i ko zase dawa Sv. MARKO je dokazi vao svu neosnovanost dodavawa i zraza Filioque = „i od *Sina*“ Si mvol u Vere od strane Lati na. (O tome postoji poseban tekst svetoga MARKA na str. 177-182). Mi tropol i t Efeski se dr' ao poput drevni h Sv. Otaca, i „projav i o sebe kao drugi Maksi m I spovedni k, i javi o sebe usti ma drugog Gri gori ja Bogosl ova“, kako vel i GEORGI JE SHOLARI JE (str. 31). No sve je bi lo uzal ud. Od strane Lati na osobi to se i sti cao fra JOVAN RAGUSKI (IOANNIS DE MONTENIGRO). Posle vi { e sedni ca Lati ni ni su pri znaval i ~ak ni formal nu neosnovanost povrede Sv. Si mvol a Vere i odl uka Vaseqenski h Sabora. Zato i m je govori o Sv. MARKO: „Dakl e, ne nepravedno mi odecujemo sebe od vas, koji ni u { ta ne smatrate tako vel i ke Oce i Vaseqenske i mnogobrojne Sabor e“, (str. 182). Kasni je je on sa bol om u du{ i pi sao o ovom upornom nepri znavawu Lati na svoji h pogre{ aka, koje su i m tako o~i gl edno pokazane. Na jedno su i pak bi li pri morani : „da blagorazumno zbace masku u di skusi ji sa nama: jer wi ma ni je bi lo stal o do I sti ne, i ci q i m ni je bi o da je pa' qi vo na |u, nego su nadgovorqi vo{ }u hteli da se zase dawe svede na ni { ta, da bi oni posle rekl i kako su pobedi li ... Govori ti wi ma, ti m „kameni m du{ ama“, ~i ni lo se kao pevati gluvim u{ i ma, ili sejati na kamenu, ili pisati na vodi, kako se govori u posl ovi ci “ (str. 176). I stori ~ar SI ROPUL pi { e da su neki katol i ~ki monasi, sl u{ aju }i ovu di skusi ju, glasno povi kali : „Grci poseduju i sti ni tu veru i sa~uval i su prave dogmate“ (str. 174).

Posle ovi h di skusi ja, koje ni su davale rezul tate, papa je zatra' i o da sabor preme sti u Florenciju, ukazuju }i na oskudicu fi nansijski h sredstava za izdra' avawe sabora u Ferari, gde je vl adala i epi demi ja, govore }i da mu Flo rentinci predla' u ve }a sredstava kao pomo } (str. 175). I mperator, VI SARI ON i jo{ neki to su prihvatili, no MARKO EFESKI, SI ROPUL (i stori ~ar) i GEMI ST PLI TON smatrali

su da je najboqe vrati ti se u Cari grad. Patri jarh Cari gradski JOSI F bi o je bol estan jo{ od po~etka i ni je dol azi o na sedni ce. Na kraju, u januaru 1439. g. bude pro~i tana papi na bul a o preme{ tawu sabora u Florenciju (str. 175).

Me|uti m, sa prelas kom u Florenciju (glava V) oseti o se nagl i prel om u mnogo ~emu, kako u odnosi ma i zme|u i sto~ni hi i zapadni h, tako i u duhovnom stawu me|u sami m Grci ma. Ferara je jo{ bi la mesto dobri h odnosa i nada, bogosl ovski h di skusi ja i zajedni ~ki h trapeza, no u Florenciji su Lati ni i zmeni li stav: po~eo je brutal ni pri ti sak pol i ti ke Vati kana s ci cem bukval nog porobqewa Pravosl avne Crkve (str. 183). Papi sti ni su ~ak pri hvati li ni kompromi sne formule neki h Grka, nego su tra' ili puno dogmatsko i juri sdi kci ono pod~i wewe Vati kanu, dopu{ taju}i samo izvesnu samostal nost u oblasti bogosl u' ewa i obredâ, no i to — vrlo ograni ~eno (*ist o*). (Ne govori li se i danas to i sto iz Vati kana?). Vo|ewe pregovora na ravni m na~eli ma ovde je prestalo. Pravosl avni su bili u te' em polo' aju, li { avani ~ak i hrane, pri te{ wi vani, bez sredstava da se vrate u otaxbi nu, i gl avno — u bol nom saznavu u kakvom se stra{ nom polo' aju nalazi wi hova otaxbi na Vizanti ja, a opet sa punom odgovorno{ }u za Pravosl avqe, za svoj narod, za otaxbi nu, dok su Rimqani i mali sve usl ove i nastojali su da bukval no „kupe“ Pravosl avnu Crkvu za onu svoju pomo} koju su davali oci ma sabora i koju su obe}avali poslati Vizanti ji (str. 183–4). Zato je ovde do{ lo do cepawa me|u pravosl avni ma, do izdaje Pavosl avqa, ali i do ispovedni ~ki h stradawa Sv. MARKA od strane imperatora i od drugi h: doma}i i zatvor, rugawa, pretwe, vre|awa, su|ewa, nedovocqavawe da i stupi u odbranu Pravosl avqa (*ist o*).

Sredi nom februa ra 1439. g. nastavqen je rad sabora po pita wu i sho|ewa Svetoga Duha. Problem Filioque, i pored svi h nastojawa pravosl avni h, osobi to Sv. MARKA, ni je ni kako vodi o do sagl asnosti. Nai me, di skusi je Sv. MARKA sa JOVANOM RAGUSKI M oko i zreka, tj. ci tata, pojedni h Sv. Ota-

ca, samo su ve}ma razotkri val e zabl udu Lati na, i ~ak wi ho vo f al si fi kovawe svetoota~ki h tekstova (str. 186–7). Postoji oko 120 ci tata iz Sv. Pi sma i Sv. Otaca sakupqeni h od strane Sv. MARKA koji ma se potvr |uje pravosl avno i spovedawe vere o Sv. Duhu (str. 193–213). Sr' toga u~ewa da}e Sv. MARKO u svome „*I spovedawu vere*“, koje }emo malo kasni je navesti. Napa}en bole{ }u i vi de}i samo golu nadgovorqi vost qudsku, a tako|e „javno ga' ewe i izrugivawe nad Isti nom“, Sveti teq MARKO je bi o re{ i o da vi { e ne govori (str. 188–9). Ostali pravosl avni ni su i stupali zato „{ to su vl asti, vel i Sv. MARKO, sudi le da je tako boqe“ (str. 188), i da se ne bi zameri li, a Lati ni su tada „apl audi ral i sami sebi“.

U VI gl avi pi sac je i zneo daqu i stori ju ti h pregovora, i dao u prevodu dva najva' ni ja spi sa Sv. MARKA: „*Silogist i~ke glave*“: o tome da Sv. Duh i shodi jedi no iz O~eve I postasi, i „*I spovedawe vere*“ Sv. Oba je del a Efeski Sveti teq napi sao u vreme ti h naj' i vqi h dogmatski h raspri. Ova dva spi sa sadr' e su{ ti nu dogmatskog u~ewa Sv. MARKA EFESKOG, tj. pravosl avno i spovedawe protiv Filioque. U wi ma Sv. MARKO ugl avnom ponavqa rani je svetoota~ko u~ewe, dokazuju}i svu apsurdnost ri mskog u~ewa. Wegovi dokazi u mnogome ponavqaju Sv. FOTI JA (sr. Migne, PG t. 102; vi di i JUSTI N POPOVI J, *Dogmat i ka I*, 209–211). Ri mski bogosl ovi su, nai me, da bi i zbegl i otvoreno uvo|ewe dva na~ela u Svetoj Troji ci, preko JOVANA RAGUSKOG objavi li da Lati nska Crkva pri znaje samo jedno na~elo i jedan uzrok Svetoga Duha (str. 189). Me|uti m, ta izjava ni je mogl o obmanuti Sv. MARKA, pa i m je dokazi vao da stoga opet govore da Duh Sveti i shodi „od Oca i Si na“, no „ne kao iz dva na~ela i li uzroka, nego kao iz jednog“. Apsurdnost ovoga dokazuje MARKO EFESKI u *56 silogist i~kih glava*, sa slede}i m osnovni m mi sl i ma.

Kad bi, stvarno, Duh Sveti „i shodi o od Oca i Si na“, vel i Sv. MARKO, onda bi On i shodi o od Wi h i li : 1) kao od dve I postasi, i li : 2) kao iz Wi hove zajedni ~ke pri rode (= *su{ t ine*), i li : 3) iz Wi hove i izvodi teqске si le. Ako bi i s-

hodi o od Oca i Si na kao iz dve I postasti, tada je o~evi dno da su to dva na~ela i dva uzroka i dva izvodi te~a u Bo' anskoj Trojici, a ti me se naru{ava jednona~al i je ($\mu\omicron\nu\alpha\rho\chi\supset\alpha$) i svetoota~ki princip da je Otac „jedi ni i zvor nadsu{tastvenog Bo' anstva“ (AREOPAGIT). Ako pak Sv. Duh i shodi od Oca i Si na u smisl u i sho|ewa iz Wi hove zajedni~ke prirode ili su{tine, onda pre svega, treba re{i da jo{ni kada ni je se~ulo da je i ko rekao da proiza{av{a iz dve I postasi tre}a I postas nije od Wi h, nego od neke „zajedni~ke prirode“ Wi hove, i tako se vra}amo opet na prvu postavku. Jer I postas, veli Sv. MARKO, jeste ne ne{to drugo nego priroda koja ima li~no svojstvo, te ono {to proi shodi od prirode jedne ili dveju I postasi, to tako|e treba da proi shodi i od I postasi, ili od I postasî. Ti me se opet dolazi do dva na~ela. Uz to, ovde se opet ru{i svetoota~ki princip: „Ono {to je zajedni~ko Ocu i Si nu, zajedni~ko je i svojstveno i Svetome Duhu“ (AREOPAGIT), jer je zajedni~ko Wi hovoj jednoj i jedinoj Bo`anskoj su{tini. A ako Duh i shodi iz zajedni~ke Bo`anske su{tine, onda i shodi i od Samoga Sebe! Ako pak, u tre}em slu~aju, Sveti Duh i shodi od Oca i Si na u smisl u i sho|ewa od „izvodi te~ske sile“ koja pri pada Obojici, onda se opet pi ta: {ta je ta sila, da li je razli~ita od prirode (= su{tine), ili je jedno isto? Ako je jedno sa su{tinom, onda se vra}amo na prethodno. Ako je pak ona ne{to drugo nego priroda (= su{tina), ti me se pri pi suje Bogu ne{to razli~ito od Wegove su{tine, a to ba{Lati ni u drugim stvarima osporavaju (jer su oni bili izri~ito protiv u~ewa Sv. GRI GORI JA PALAME o Bo' anskim *energijama*), te bi preto izbacili nego {to bi primili kao predmet veroi spovedawa. Zati m, zar nije besmi sleno smatrati razli~itim od Bo' anske prirode (= su{tine) ono {to ~ini sama Bo' anska priroda ili I postas? Tako bi opet Duh Sveti imao dva na~ela Svoga bi}a. Sem toga, zar ta sila ne pri pada i Wemu? I na~e, On bi bio u ne~emu mawi od Oca i Si na, i time Lati ni postaju javni duhoborci. No Lati ni vele: kako tvar

(= *t vorevina*), postala od Oca, Si na i Svetoga Duha, i pak ima jedno na~elo, jedan po~etak i uzrok, pa zar ne mo' e i Sveti Duh, proi shode{i od Oca i Si na, i pak i mati jedno na~elo? Ba{to upore|ewe Svetoga Duha sa tvarama daje pravo Sv. MARKU da ih nazove duhoborci ma, jer smatraju da je Sveti Duh od Boga na na~in na koji je i tvar, te je i On tvar (= *st vorewe*). Lati ni, opet, besmi sleno govore da je i sho|ewe Svetoga Duha od Oca razli~ito od i sho|ewa od Si na, tj. prvo je neposredno, a drugo posredno. No to su opet dva na~ela, i Sveti Duh se tada mo' e nazvati „unukom Oca“. Ovde se pada i u tu besmi sl i cu {to se Otac kao jedan Uzrok javqa razli~it kao Rodi teq (Si na) i kao I izvodi teq (Duha). Jer u ra|awu Si na, On je sâm uzrok (Duh ne u~estvuje), dok u i zvo|ewu Duha ni je ve} sâm uzrok, nego — On i Si n zajedno, i eto — opet dva uzroka i dva na~ela! I Lati ni ma je nemo}ue izbe}i dvona~al i je u Bogu (= *diarhiju*), sve dok budu govori li da Sveti Duh i shodi „i od Si na“. Daqe, poku{aj Lati na da se pozovu na i zraz koji se susre}e kod neki h Sv. Otaca: „Od Oca kroz Si na“, Sv. MARKO pobi ja ovako. Kad se u Sv. Pi smu ka' e samo „kroz Si na“ (Jn. 1, 3 i dr.) onda tu „kroz“ zna~i i sto {to i „iz“, „od“. No tu se govori o stvarawu sveta, i pri tom se ne spomi we Otac. Kada se pak ka' e za Svetoga Duha: „Od Oca kroz Si na“, uvek se spomi we Otac, i to razli kovawe „od“ (Oca) i „kroz“ (Si na) ozna~ava da Duh Sveti *i shodi* od Oca i {aqe se od Si na u svet, tj. javqen je svetu — *kroz* Hrista. Oci pak i zrazom „*kroz* Si na“ ho}e da ozna~e da i stovremeno sa ra|awem (Si na) treba razumeti i *i sho|ewe* (Duha) od Oca, da bi se tako naglasi la *jednosu{nost* Wi hova. I na~e }e se uvesti gradacija u Svetoj Trojici, i Lati ni tako postaju origeni sti. Sv. MARKO daje i jednu shemu lati nskog i pravoslavnog u~ewa, zato, veli, {to je „neophodno bi ti na stra' i, da oni ne pome{aju sve u jedno“. U re~ima Sv. Otaca Lati ni uop{te ne zapa'aju logi~nost i doslednost, npr. u svetoota~kom i zrazu: „Od Boga svega i On (Duh) i ma bi }e, a kroz Si na javqa se“ (Sv. GRI GORI JE

^UDOTVORAC); i li: „Od Oca i shodi, u Si nu *pak* po-i va“ (Sv. GRI GORI JE VELI KI). Zato kod Latina i dolazi do me{awa i postasni h svojstava u Svetoj Trojici („Savel i jevo sme{ i vawe“, veli Sv. MARKO): *nero/enost i* (Oca), *ro/ewa* (Si na) i *isho/ewa* i li *izvo/ewa* (Duha). Po Sv. GRI GORI JU BOGOSLOVU na-i n bi } a (= *post ojava*) Svetoga Duha i Wegovo li ~no svojstvo ni je prosto „i shodi ti“, nego „*ishodi t i od Oca*“, saglasno Sv. Pismu (Jn. 15, 26). Ako dakle *izvo/ewe* Duha pri pada i Ocu i Si nu, onda to svojstvo ne poseduje i Sveti Duh, te je li { en ne-ega { to Oni i maju i ve} ma je udacjen nego li Si n u odnosu prema Ocu. Tako Latini Duha Svetoga umawuju, a to je hula na Duha Svetog, i Latini su zato „novi duhoborci“. „Za{ to onda kri ve makedoni jane (= *jeret ike duhoborce iz IV veka*), kad su i sami javni duhoborci?“ (str. 239–277).

Posle povratka u Cari grad Sv. MARKO je u svojoj *Okru-
`noj poslani ci* ovako okarakterisao shvatawa Latina i „lati nomi sle} i h“ pristalica uni je, iz ~ega se jasno vidi wegova borba za pravoslavnu i stinu o Duhu Svetom i sva besmi slenost Latinske zablude:

„Mi, zajedno sa Damaski nomi svim Oci ma, ne govori mo da je Duh od Si na, a oni zajedno sa Latini ma govore da Duh jeste od Si na. I mi sa bo`anstveni m Di oni si jem (Areopagi tom) govori mo da je Otac jedini i zvor nadsu{ tastvenog Bo`anstva, a oni sa Latini ma govore da je i Si n i zvor Svetoga Duha, i skuqu-uju} i ti me Duha iz Bo`anstva. I mi, sa Gri gori jem Bogoslovom, razli kujemo Oca i Si na uzro~no{ } u (tj. svojstvom bi ti uzro~ni kom), a oni sa Latini ma sjedi wuju i h u jedno tom uzro~no{ } u. I mi sa prepodobni m Maksimom i tada{ wi m Rimqani ma i zapadni m Oci ma ne ~i ni mo Si na uzro~ni kom Duha, a oni Ga u odluci (tj. u aktu o uni ji) nazi vaju po gr~ki *uzrokom*, a po latinski *na-elom* Duha. I mi, sa fil osom i mu~eni kom Justinom, govori mo kao { to je Si n od Oca, tako je i Duh od Oca, a oni sa Latini ma govore da je Si n od Oca neposredno, a Duh — posredno. I mi sa Damaski nomi svim Oci ma i spovedamo da ne znamo u ~emu je razli ka i zme|u ro|ewa i i sho|ewa, a oni sa Tomom (Akviski m) i Latini ma

govore da ro|ewe proi zlaz i neposredno, a i sho|ewe posredno“ (str. 336–7).

No jasni je i sa' etije i zrazi o je se Sveti MARKO u svom *I spovedawu vere*. Naime, posle Pashe 1439. g. i neuspelih pregovora, papa je predlo'io da se svi saberu i ono { to ve} i na odobri bi } e primceno. Pravoslavni su se snebi vali od ~uda: da se pi tawa vere mogu re{ avati ve} i nski m gl asawem!? (str. 215). Predlo'ene formule Latina, zati m kompromisne formule VI SARI ONA i I SI DORA, uprkos protivqewu protiv tih formula Sv. MARKA i dva mitropolita, ni su doveli do rezultata. Neki pravoslavni su ponovo hteli da se vrate ku} i, no imperator stupi u tajne pregovora sa VI SARI ONOM, I SI DOROM i GRI GORI JEM MAMOM (potowim unijatskim patrijarhom u Cari gradu i progoni teqem Sv. MARKA) te je govori o da „ko ne} e uni ju, gori je i zdajica od Jude“. Na to je neko od pravoslavni h uzvi knuo: „Da, anatema onome, ko ne voli uni ju! Samo { to ta uni ja (= *sjedi wewe*) treba da bude *svet a*“ (str. 222). Latini su tra' i li da pravoslavni pri znaju ve~no i sho|ewe Svetoga Duha i od Si na, i bedni VI SARI ON i I SI DOR su to poku{ ali da pravdaju i zrekama Svetih Otaca. Uzalud je Sv. MARKO ukazivao da su to falsifi kovana mesta u rukopisima Svetih Otaca.

Najzad je, na tra' ewe imperatora i ' ele} i da pomogne otaxbini, „patrijarh JOSIF pristao da pri zna Filioque, no da ono ne bude unetu u isto~ni Simvol vere i da Vatikane zahteva ni kakave i zmene u pravoslavni m obredi ma. Interesantno je ovde pomenuti da, po svedo~anstvu Sv. MARKA i SIROPULA, obe} ana suma novca za izdr' avaweni je davana Grcima, i oni su trpeli ~ak i glad (str. 233). Na te ustupke i popu{ tawe, i pored svih pri ti saka, ni je pristao Sv. MARKO i 3 episkopa. Tada imperator po{ aqe I SI DORA papi da pi ta: { ta } e Grci dobiti ako skllope uni ju? Ovo je bila, veli pi sac ove studije (str. 224), di rektna „prodaja“ Pravoslavne Crkve. Momenat stra{ an u istoriji Pravoslavqa, stra{ an svoji m ci ni zmom i hul om. Kao nekada Juda { to je

za novac prodao Hrista (Mt. 26, 15). Pri tom je poznato da su obe}awa koja je dao papa, ostala samo na papiru.

Grci se sakupe 3. juna da kona~no re{ e stvar izme|u sebe, i tada Cari gradski patrijarh JOSIF i sve pristalice uni je i zjave da pri hvataju Filioque, tj. i sho|ewe Sv. Duha „i od Si na“, ali „kao od jednog na~ela“, no Sv. MARKO, ANTONIJE I RAKLIJSKI i jo{ 2 epi skopani su pristali. U stvari, Sv. MARKO je jedini energo~o i stupao u ~asu kada su se ru{ i le osnove pravoslavnog dogmata o i sho|ewu Svetoga Duha. Tada je on napisao svoje *I spovedawe vere*, koje dajemo na kraju ovog teksta u celini.

Svoje apostolsko i svetoota~ko *I spovedawe vere* napisao je Sveti teq Efeski ta~no 5 vekova posle Sv. FOTIJA, Patrijarha cari gradskog. Od Svetog MARKA do danas pro{ lo je tako|e 5 vekova. Da li su savremeni „ekumenisti“ i „uni onisti“ spremni da daju ovakvo i spovedawe pravoslavne vere?*

Sveti MARKO je nazvao pristalacelati nskihjeresi „izdajicama svog spasewa i Pravoslavca, koji ne ostavi { e ni jedan kamen neprevrnut“ (str. 225). Sva patrijarhova ube|ewa ni su pokolebal a ovog „di jamantskog mu` a“ ni na kakav kompromis u veri. Uzai state{ kom pol o` aju wi hove otaxbine — Vizanti je, govori li su mu: „Na|i nam i zl az, i konomiju“, a on je odgovarao: „Stvari vere ne dopu{ tajui konomiju. To je kao kad bi kazao: odseci sebi glavu, pa i di kuda ho}e{“ (str. 226). „Nikada, o! ~ove~e, ono { to je crkveno, ne re{ avase kompromisi ma“ (str. 227). Prvobitna`eqa pravoslavnejerarhi je da sa~uva Pravoslavce~i sto i da ubediti Latine na uniju putem dokazivanepravi lnosti wi hovi hshvatawa u dogmatima, pretvorila se zati mu tra`ewe kompromisnih, polovi ~nih, „sredvih“ re{ ewa. No, po Sv. MAR-

~~~~~

* Vi di Epi skopsko I spovedawe pravoslavne vere epi skopa ATANASIJA u kwi zi *Zagrqaj svet ova*, str. 11–12, Srbi we 1996. — *Prim. pri r.*

KU „ne postoji ne{ to sredwe izme|u istine i la`e“ (str. 227). Za sve to Sveti teq je podneo mnogo uvreda i stradawa. Izdajnici su ga nazivali „izdajnikom“ i obasipaliga porugama. Neko je izme|u vlasti tra`io da mu se ne daje onapomo} za ishranu koju su dobijali Grci od pape. Sravni val i su Sv. MARKA sa JUDOM, jer pri maju}i hleb od pape, govori li su, on se bori protivwega. Na sve to Sv. MARKO je ponekad odgovarao sagotovo{ }u kao nekada Sv. VASILIJE Veliki, a nekad je nerazumni gwev wi hovuti { avao bl ago sl ovenim } utawem, po ugl edu na krotkog i nezlobi vog I susa (GENADIJE SHOLARIJE, str. 228–9).

Imperator je uspeo da sve pri dobi je za uniju, no papuni je zadovoljavalo samo pri hvatawa Filioque, nego je tra`io potpuno priznawerimskog u~ewa, tj. i o pri matu, i ~i stili { tu, i pi tawe „su{ tine“ i „energije“ (protiv i si hazma). U to vreme (10. juna 1439) umre i patrijarh JOSIF. Na|en je mrtav u svojoj sobi sa nekim zave{ tawem na stolu, u kome pri znaje sve ono { to veruje Rimskakrka, ~ak i neograni ~eni papin pri mat! Arhimandrit AMVROSIJE ubedqi v dokazuje falsifi kovanost ovog dokumenta, i { tavi { ewegovo nepostojawe u to vreme, nego je kasnija tvorevina i skusnih u tome izdavni narimskih ruku (str. 284–6). Noviji i stori ~ari (VASI QEV, USPENSKI) Patrijarha Cari gradskog JOSIFA ubrajaju u pri kri venog protivni ka unije. Jer on je odl u~no odbio da Sv. MARKA preda na sud, kako su tra`ile pristalace unije.

Papa EUGEN IV je tra`io „bezuslovnu kaptulaciju“ Pravoslavne Crkve. „Hartula“ koju je on predlo`io Grcima tra`ila je potpuno priznawewegovog pri mata („Naslednik Petrov, Vi kar I susa Hrista, Glava sve Crkve, otac i u~iteq svih hri { } ana, koji i ma pri mat na svom zemnom { aru, i punu vlast past i, sazivati sabore, carovati i upravqati svom Crkvom“, i sudi ti svi ma (str. 288). Tra`io je priznawe i svega ostaloga, ~ak i priznawe da je (dodatak) Filioque, *uvek* bio zakoni t (str. 289)! Imperator je dva puta sa

gnevom hteo da preki ne daqe pregovore, no papa je znao da i skoristi wegove slabosti. Poku{ aji i mperatora i VI SARI ONA NI KEJSKOG da nekako i zvuku neko ograni ~ewe papi ne vlasti ni je uspelo. JOVAN RAGUSKI je i stupao sa Psevdo~I SI DOROVIM dekretalijama i *Donatio Constantini*. Tako je Pravoslavna Crkva trebal a da se odrekne svoje ekl i si ol ogi je, svoje i stine, svoje sve{ tene „Sabornosti“ i da pogazi re~i Simvola: „Verujem ... u jednu, svetu, sabornu i apostolsku Crkvu“. I ~ak — da umesto Hrista pri zna ~oveka za glavu Crkve (str. 292). I posledwi poku{ aji i mperatora da za sebe zadr' i deo vlasti pri sazi vu Vaseqenskog Sabora, kao i to da I sto~ni Patrijarsi ne i du u Rim na sud papi, propali su 22. juna 1439. godi ne (str. 294). (Ovde nam i nehoti ce dolaze na pamet doga| aji na I Vatikanskom Saboru 1870 g., kao i posledwi atak pape PAVLA VI i ZV{ en nedavno na II Vatikanskom koncilu na saborske oce u Rimu).

Ostajao je samo glas Sv. MARKA, „glas vapiju} eg u pusti wi“. Wegov stav u ovome bio je: „Za nas papa predstavqa jednog i zme| u patrijaraha, i to — ako bi on bio pravoslavan“ (*Okru' na poslani ca*, str. 303). Sveti MARKO je napi sao i jednu raspravu da doka' e pravi lnost pravoslavnog pri zivawa (= *epikleze*) Svetoga Duha pri osve} ewu Svetih Darova na Liturgiji (donete u prevodu, na str. 295–301), no VI SARI ON NI KEJSKI i drugi prihvatili su, na tra' ewe pape, i u ovome rimsko u~ewe: da u Liturgiji ni je potrebna epikleza.

Formul a uni je (glava VIII) sastavqena je 4. jula i potpisana 5. jula 1439. g. Tekst uni je, mada napisan diplomatski, u stvari predstavqa potpunu kaptulaci ju Pravoslavne Crkve. Pri znato je, npr., i odobreno Filioque u Simvolu vere, ne samo za budu}e nego i za pro{ lo vreme! Time je pqunuto na sve odluke Vaseqenskih Sabora. Pri hva} eno je u~ewe o ~istili{ tu i uop{ te latinsko u~ewe o zagrobnom stawu du{ a; tako| e, neograni ~eni primat papi nsa svim terminima potpuno suprotnim pravoslavnoj ekl i si ol ogiji (str. 302–7). Uni ju su potpisali 33 lica (~ak i raniji protivnici,

i zuzev Epi skopa Stavropoqskog koji je pobegao), no jedan Jerarh nije potpisao, jedan revnosniji od svih — jer pravoslavan. Bio je to Sveti MARKO EFESKI. Zato je dovoqno i inteligentni EVGENIJE IV uzviknuo, kad je vi deo da nema MARKOVOG potpisaa: „Dakle, ni { ta ni smo u~i ni li!“ (str. 309). „Takvi qudi, rekao je posle u nadgrobnoj besedi Sv. MARKU GEORGIJE SHOLARIJE, javqaju se samo po osobiti m odlukama Bo` iji m“. Zaista, Pravoslavna Crkva, nepoklebcqi va u svojoj Veri, u Istini, uvek }e davati Maksime I spovednike i Marke Evgenije.

I posle potpisani je poni' avawe pravoslavni hi, bukvano, teror pape nad wima — nastavili su se. Papa je tra' i o odgovor od isto~nih za mnoge stvari iz Sv. Liturgije i crkvenog' i vota, i tra' i o je da „patrijarha i zaberu jo{ u Florenciji“. On je 14. juna — „kao va{ a glava“ — tra' i o da se sudi Sv. MARKU (str. 311), no i strpqqewe Grkabi lo je ve} i scrpqeno. I pak, po savetu mperatora, Sv. MARKO i za| e pred papu. Po kazivawu SIROPULA, papa je govorio da Sv. MARKO, ako ne potpi{ e uniju onda podle' e kazni koju su rani je Vaseqenski Sabori nalagali na uporne i na jeretike. No Sveti teq Efeski je odgovorio o:

„Sabori Crkve osu| i vali su kao buntovnici one koji su naru{ aval i neki dogmat i to zati m propovedali ..., i Crkva je osu| i val a najpre tu jeres a zati m i jeresena~alnika i wene pobornike. No ja uop{ te ni sam propovedao moje u~ewe i ni sam uvo di o ni { ta novo u Crkvi, i ni sam brani o ni kakvo tu| e i la' no u~ewe, nego se samo dr' ao onog u~ewa koje je Crkva u nepovre| enom obl i ku pri mila od Spasi teqa na{ eg i u tomu~ewu neotstupno prebival a do na{ eg vremena, a koje je i Sv. Rimsk a Crkva dr' ala do nastupawa raskola ... Treba pre svega osuditi to u~ewe kojega se ja dr' im, a ako ga vi ne pri znajete pobo' ni m i pravoslavni m, po ~emu sam ja onda dostojan kazne?“ (str. 313).

I mperator se 26. avgusta 1439. godi ne, zajedno sa Sv. MARKOM (prema kojem mu je po{ tovawe ul i o jo{ wegov otac MANUIL II PALEOLOG), vratio preko Venecije u Cari grad. I zgl edalo je da je Pravoslavna Crkva bila svedena na ni -

{ ta. No, Pravoslavna Crkva nije ono { to čudi mi sle o voj, i li { to rade „vo| i“, makar to bi li i imperatori, pape, patrijarsi, nego ono { to o voj mi sli wena Glava, Gospod Hristos, i { to u voj ~i ni Duh Sveti. Sveti MARKO }e jo { jednom dokazati bogomdanu i sti nu re~enu od Sv. MAKSI MA I SPOVEDNI KA da „Katol i ~anska Crkva jeste pravo i spovedawe vere“. On }e „si lom I sti ne“ (G. SHOLARI JE, str. 314) pobe di ti i postati „vo| i prorok i sveti teč Pravoslavne Crkve“ (prot. [MEMAN).

Sa povratkom u Cari grad (glava IX) po~i we posledwi i najte' i peri od' i vota Sveti tečevog, peri od gowewa i stradawa, ali i ponovnog trijumfa wegovog i na { eg Svetog Pravoslavca. Pravoslavni kli r i pobo' ni narod u Vi zanti ji, kad je ~uo za i zdaju Pravoslavca, ni je hteo, kako pi { e i stori ~ar DUKA, ni da u~estvuje u bogosl u' ewi ma sa odstupni ci ma, zbog ~ega su se mnogi od wi h pokajal i, pri zna ju} i da su i z straha potpi sal i (str. 308 i 321). Narod se okupciao oko Sv. MARKA, osobi to monasi sa Atona. Odl uka o uni ji, kako pi { e vi zantol og OSTROGORSKI, ni je i mal a ni kakvo zna~ewe za narod, odu { evcjen pl ameni m propovedi ma MARKA EVGENI KA (str. 323). No u Cari gradu je i pak sprovo | ena uni ja, uz pri smotru papi ni h delegata, jer je to bi o usl ov za sl awe obe} ane pomo} i. Epi skopat u ve} i ni, i novopostavceni patrijarh MI TROFAN, a i potowi patijarh GRI GORI JE MAMA, bi li su u rukama uni jata.

Uskoro po povratku, Svveti MARKO tajno napu { ta Ca ri grad i odl azi u svoj, ve} pod Turci ma, Ef es. Me | u svojom porobcjenom pastvom on je i spoqi o ogromnu pasti rsku cu bav i, mada sve vi { e bol estan, u~i ni o je vrl o mnogo: obra } ao zabl udele, poha | ao crkve, rukopol agao, posredovao kod Turaka za hri { } ane, { ti ti o udovi ce i si rote (str. 325). @e qca je Sv. MARKA bi la da zavr { i svoj' i vot na Svetoj Gori Atonskoj, jer ga je bol est i znuri la, kao i stal na stradawa od Turaka. Na jednoj la | i ci krenuo je za Svetu Goru, no kod ostrva Li mnosa uhvate ga i mperatorove vl asti i Sveti teč

bude zatvoren u tamni cu, gde provede oko 2 godi ne (1440-1442). Jedno neo~eki vano spasewe od turske opsade tog ostrva, pravoslavni narod je pri pi sao mol i tvama Svetog MARKA, koji je stradao tu u zatvoru.

Za te dve godi ne on je nastavi o borbu za Pravoslavcwe svoji m pi smi ma, kao nekada Sv. ATANASI JE VELI KI. (Ova pi sma su prevedena na str. 331-359). On je znao da je Crkva sagra | ena na krvi Sveti h Mu~eni kâ, i gotov je bi o dati svoj' i vot za I sti nu. U jednom svom pi smu tada pi sao je: „Kad ne bi bi lo gowewa, ni Mu~eni ci ne bi prosi jal i, ni I spovedni ci ne bi dobi li vence pobe de od Hri sta i ne bi svoji m podvi zi ma u~vrstili i obradoval i Pravoslavnu Crkvu“ (str. 227).

Posle dve godi ne, po odluci i mperatora, Sv. MARKO bude oslobo | en, i ne mogu} i oti } i u Svetu Goru, vrati se u Cari grad u Manganski manasti r, gde je proveo zadwe dve godi ne svog' i vota kao ve} prosl avceni borac i I spovedni k Pravoslavca. No jo { je i mao mnogo nevoqa od uni jata, ali je i mnoge povrati o Pravoslavnoj Crkvi. Radost wegova porasl a je kad je doznao da su na Jerusal i mskom saboru 1442 g. pravoslavni patrijarsi Aleksandrije, Anti ohije i Jerusal ima, ~iji su poslati u Florenciju predstavnici (osi m Sv. MARKA) pod pri ti skom potpi sal i uni ju, energi ~no osudi li uni ju i nazval i Florenti ski sabor, gordo nazvan „vaseqenski m“: „gnusni m, anti kanonski m i ti ranski m saborom“ (str. 363). Tako | e ni su pri znal i uni jatskog patrijarha u Cari gradu MI TROFANA i najavi li i mperatoru da }e ga, ako se ne odre~e „tu | i h dogmata“, odl u~i ti od Crkve. U Rusiji tako | e mi trol i t ki jevski I SI DOR bude osu | en i proteran. Proro~ki je Sv. MARKO jo { tada govori o: „bl agoda u i si lom Bo' i jom psevdouni ja se evo raspada“ (str. 363). Ne { to kasni je, u hramu Svete Sofije (1450. g.), navodi pi sac ove studije, za vreme posledweg i mperatora KONSTANTI NA IX, u pri sustvu tri i sto~na patrijarha svrgnut je patrijarh GRI GORI JE MAMA, a VI SARI ON i ostali nazvani i zdaji cama,

dok je Sv. MARKO proslavčen. Florentinski sabor bude anatemisan. Ovde se osobi to i stakao u~eni k Sv. MARKA, SHOLARIJE, sada monah GENADIJE, koji je rani je donekle bio pristalica uni je. Tako je Vizantija, pre svoga kona~nog pada, i pak odbacila sramnu uniju, sa~uvala vernost Pravoslavcu, i odala po{ tovawe Sv. MARKU (str. 363). (No ovaj *sabor* u Sv. Sofiji osporavaju neki drugi istori~ari smatraju}i da je to bilo samo sabrawe naroda i klirika).

Sv. MARKO EFESKI preselio se Gospodu 1444. godine u 52. godini i vota, i znuren te{ kom bole{ }u, koja je jo{ u Florenciji bila uzela maha zbog mnogih Svetite{evih patwih, i telesnih i du{evnih, a pre svega zbog wegovog gorewa i alosti za Crkvu, poput Sv. Ap. PAVLA. No ni kada nije klonuo duhom ni srcem ovaj nepokolebqi vi dijamant. „Kad bi se, veli GENADIJE SHOLARIJE, i svod nebeski sru{io i tada se pravednost toga mu' a ne bi pokolebala, wena mo} ne bi iznemogla, wegova du{ a ne bi se izmenila i mi sao wegova ne bi oslabila ni pri kakvim i sku{ewima“ (str. 366). Umro je sa re~ima: „Gospode I suse Hriste, Si ne Boga @i voga, u ruke Tvoje predajem duh moj“. Sahrawen je u Manganskoj obi teqi Sv. Georgija. Proslavčen od Boga i Crkve Wegove slavi se 19. januara i 23. juna (zvani~no je kanonizovan 1734. godine).

Na smrtnom odru Sv. MARKO EFESKI je izgovorio posledwi zavet svome u~eni ku GENADIJU (potowem patrijarhu), u kome Svetiteq, nalaze}i se ve} u predvorju Neba, jo{ jednom i spoveda pravu veru i predupre|uje, govore}i da „razru{ewe Katoliki~anske (= *Saborne, Vaseqenske*) Vere jeste op{ta propast“ (str. 370). On savetuje svome u~eni ku strogo i pravi lno dr`awe pravi h dogmata Crkve i revnovawe za wi h, a sa izdajnicima Pravoslavqa on ne}e op{tewe ni u ovom i votu ni posle smrti. „Ukoliko se udaqujem od wi h, utoliko se sjedi wujem sa I stinom i sa Svetim Oci ma, bogoslovi ma Crkve; a koji sebe pri brajaju wi ma, daleko stoje od I stine i od bla`eni h U~iteqa Crkve“ (str. 363).

„Do|oh da bacim ogaw na zemqu, i kako bi h teo da se ve} zapalio“ (Lk. 12, 49), veli Gospod. Da li je na{ e apokalipti~ko doba sposobno da zapali taj plameni ogaw vere? I li je na{ a epoha sposobna samo za to da kul ti vi {e onu od Gospoda jo{ u po~etku prokletu mlakost? Da li „epoha mira“, „ekumenizma“ i „kompromisa“ (u prvom redu sa sopstvenom save{ }u) mo`e da shvati revnost i beskompromisnost Sv. MARKA EFESKOG? I li su licemerje i „vera ula` ugasil i evan|elsko~ul o vere i svetoota~ki ose}aj Saborne Vaseqenske Crkve?

Da ne dâ Bog da se Florencija ikada ponovi! Ali je upravo Florencija pokazala da su ba{ti unijatski poku{aji, vi {e nego sve ostalo, u~vrstili razdeqewe, hri{ }anskog I stoka i Zapada, jer se sâmo pi tawe o *jedinstvu* Crkve nadugo sme{alo sa la' ju, sa ra~unom, sa necrkvenostu. Crkva zna samo za *jedinstvo* i zato nezna za „uniju“. Uni ja, u kona~nom rezultatu, jeste neverje u jedinstvo, odriceawe onog o~i { }uju}eg ogwa blagodati, koji sve „prirodno“, sve istorijske uvrede, pregrade, podel e, mo' e u~i ni ti nepostoje}i m, preodol eti silom jedinstva (prot. A. [MEMAN, *I st orijski Put Pravoslavqa*).

No *jedinstvo* ni kada nije mogu}e pret postavit i *I st i ni*, jedinstvo odel it i od I stine, a to je greh tol i ki h savremenih propovedni ka jedinstva. Ko ne}e jedinstvo Crkve zaista nije hri { }anin, ni ti poi ma Jevan|eqe, no jedinstvo mo' e bi ti samo u I stini, u Hristu, u Crkvi, u „Jedinstvu vere i poznawa Si na Bo' ijeg“, tj. „jedinstvu Duha u svezi mi ra“ (Ef. 4, 3 i 13). To se jedinstvo u istoriji Crkve Hristove uvek real i zoval o kao „jedinstvo u dogmatima“, po vekovno ponavqanoj misli Svetih Otaca i Sv. Vaseqenskih Sabora.

„Do sada, veli Sv. MARKO, mi smo imali veru koja ni u~emu nema nedostataka, i mi nemamo potrebu u saboru ili aktu uni je za to da bi se nau~ili bilo~emu novijem, mi koji smo si novi i u~eni ci Vaseqenskih Sabora i na wi ma i posle wi h

proslavčeni h Otaca. To je hvala na{ a, vera na{ a, dobro nasle|e Otaca na{ i h. Sa wom se mi nadamo i za}i pred Boga i dobi ti otpu{ tewe grehova, a bez we ja ne znam kakava }e nas pravednost oslobodi ti od ve~nog mu-ewa. Onaj koji poku{ava da mi odbaci mo ovu i uvedemo drugu, novi ju veru, makar on bi o an|eo s neba — da bude anatema (Gal. 1, 8–9), i da i { ~ezne svaki spomen o wemu pred Bogom i pred cudi ma. Neka ni ko ne gospodari u na{ oj veri: ni car, ni arhijerej, na la` ni sabor, ni ti i ko drugi, nego samo jedi ni Bog, Koji nam je i Sam i kroz Svoje U~eni ke predao tu veru“ (*Poslani ca igumani vat opedskom*, str. 354).

1964

Pri log:

Svetoga Mi tropol i ta Efeskoga Marka Evgeni ka
I spovedawe prave vere
koje je izlo`io u Florenciji na saboru sa Lat inima*

„1. Ja bl agoda}u Bo` i jom, nau~en bl ago~esti vi m dogma-
 ti ma i u svemu sleduju}i Svetoj i Katoli ~anskoj Crkvi,
 verujem i ispovedam da je Bog i Otac jedi ni bespo~etan i
 bezuzro~an, i izvor i uzrok Si na i Duha: jer od Wega se
 ra|a Si n i od Wega i shodi Duh, i Si n ni { ta ne pri dodaje
 i sho|ewu, kao ni Duh ro|ewu, ili (drugi m re~i ma) jer su
 oba proi sho|ewa zajedno (μία τοϋ προϋδου) i jedan sa dru-
 gi m, kako u~e bogosl ovi Oci. Jer zato se i govori da Duh

* Prevod je po gr~kom tekstu, jer nam se ~i ni da A. POGODI N, radi ja-
 sno}e i na~e vrlo te{ kog teksta, prevodi donekle op{ i rni je. (I na-
 ~e, POGODI N, sve tekstove Sv. MARKA kori sti po izdawu Mgr. L. Petit
 y *Patrologia Orientalis*, t. 17, 435–442, Paris 1923. Vi di gr~ki tekst i u:
 J. KARMI RI S, Τῶ δoγματικῶ καὶ συμβολικῶ μνημεῶα τῆ Ορθoδῆξου Καθολικῆ
 Ἐκκλησι ας, Ἀθῶνα 1960, I, 422–425).

Sveti i shodi *kroz Si na*, to jest *sa Si nom*, i kao Si n, mada i
 ne na na~i n ro|ewa kao On. A za Si na ne govori se da je
 ro|en kroz Duha, da bi i me Si na pokazi valo svoj shodni
 odnos (prema Ocu), da se ne pomi sli da je On si n Duha. Za
 Duha se govori da je (Duh) *Si na* zato { to Mu je svojstven po
 pri rodi i { to se kroz Wega javqa i daje cudi ma, a Si n
 ni ti jeste ni ti se nazi va (Si nom) Duha, po Gri gori ju Ni-
 skom. Ako pak i zraz: *kroz Si na i shodi* objavcuje uzrok (bi }a
 Sv. Duha), kako to govore novi (= *novat ori*) bogosl ovi, a ne
 to da On kroz Wega prosi java i javqa se i uop{ te saproi s-
 hodi, i saputstvuje (συμπαρομαρτε<v = *kao saput ni k*) sa Wi m,
 po bogogl agoqi vom Damaski nu, onda ne bi svi po redu bogo-
 sl ovi i zri ~i to i zuzi mali od Si na uzrok: jedan govore}i:
 „Jedi ni izvor, to jest uzrok, nadsu{ tastvenog Bo`anstva
 jeste Otac, i ti me se razli kuje od Si na i Duha“ (Sv. AREO-
 PAGI T); a drugi: „Jedi ni nero|eni i jedi ni izvor Bo`anstva
 je Otac“ (Sv. ATANASI JE), to jest jedi ni je uzrok kao { to je i
 jedi ni bezuzro~an; tre}i pak govori: „Sve { to i ma Otac
 i ma i Si n, osi m uzroka“ (tj. svojstva bi ti uzro~ni k — Sv.
 GRI GORI JE BOGOSLOV); a ~etvrti ka`e da i Ri mçani „ne ~i ne
 Si na uzrokom Duha“ (Sv. MAKSI M); a peti opet da „Jedi ni
 uzro~ni k je Otac“ (Sv. DAMASKI N), i na drugom mestu: „Si na
 ne nazi vamo uzro~ni kom, ni Ocem“, i opet na drugom mestu:
 „Ono { to je svojstveno i zvoru, uzroku, rodi tequ — to pri-
 pada jedi no Ocu“. I ovaj najbogosl ovski ji Damaski n, stav-
 qaju}i „*kroz*“ (δὲ) u odnosu Si na, ne bi i skqu~i vao ono
 „od (♠ κ = *iz*), kad govori u 8. glavi svog Bogosl ovqa: „Ne
 govori mo da je Duh od (♠ κ) Si na, no nazi vamo Ga Duhom Si na
 i i spovedamo da se kroz (δὲ) Si na javqa i daje nama“; i u
 13. glavi on i sti govori: „(Nazi va se) Duh Si na ne kao da je
 od (♠ κ = *iz*) Wega, nego kroz Wega od Oca i shodi, jer je Otac
 jedi ni uzro~ni k“. Pri kraju pak svoje Poslani ce Jordanu
 on ka`e: „Duh voi postasni (♠ νυπ)στατον = *koji i post asno po-
 st oji*), Koji je proi sho|en i proi za{ ao od Oca (♠ κπ)ρευμα
 καὶ πρ)βλημα τοϋ Πατρῆς, kroz Si na pak, no ne od Si na, jer
 je Duh usta Bo` i ji h, Koji objavcuje Re~ (Logosa)“. U besedi

pak na bogotel esni pogreb Gospodwi on veli: „Duh Sveti je Boga i Oca, kao od Wega i shode}i, Koji se nazi va da je i (Duh) Si na, kao kroz Wega javqen i davan tvari, ali ne od Wega i maju}i bi }e“. O~evi dno da predlog „kroz“ (δὲ), tamo gde On pokazuje uzro~no posredni { tvo i bli ` i uzrok, kako `ele Lati ni, svakako je tada jednak po zna~ewu sa predlogom „od“ (ακ = iz), i jedno drugo zamewuje u upotrebi, kao npr.: „Dobismo ~oveka kroz Boga“ (1 Mojs. 4, 1), to jest „od Boga“; ili: „mu ` kroz ` enu“ (Gal. 4, 4), to jest: „od ` ene“. Otuda, kad se (kod Otaca) i skqu~uje predlog „od“ (ακ = iz), jasno je da se time iskqu~uje i uzrok. Ostaje dakle da se, prema na~inu sa`etog bogoslovca, govori u tom smislu da Duh Sveti i shodi od Oca kroz Si na, zato { to, i shode}i od Oca, kroz Si na se projavquje ili poznaje ili prosijava ili saznanje kao javqen. „Jer On (= Duh), veli VASILJE VELIKI (38. Pismo), i ma tu karakteristi~nu oznaku svog i postasnog svojstva da se poznaje posle Si na i zajedno sa Si nom i da od Oca i ma bi }e“. Time, dakle, on ho}e da ka`e da „kroz Si na“ zna~i „sa Si nom“ se poznaje, jer ne pri pi suje se ovde ni kakvo drugo svojstvo Duha u odnosu prema Si nu nego da se zajedno s Wim poznaje, i ne neko drugo (svojstvo) u odnosu prema Ocu nego to da od (αξ = iz) Wega i ma bi }e. Ako, dakle, li~no svojstvo treba da odra`ava ono ~ije jeste li~no svojstvo, onda Duh Sveti nema neki drugi odnos prema Si nu nego to da se poznaje zajedno sa Si nom, kao { to u odnosu prema Ocu — da od Wega i ma bi }e. Tako, dakle, Duh Sveti od Si na nije postao ni ti i ma bi }e, jer { ta bi spre~aval o govori ti da Duh Sveti i shodi kroz Si na, kao { to se govori: „sve kroz Si na postade“ (Jn. 1, 3). No ovo (posledwe) stvarno se i govori, te predlog „kroz“ stoji umesto predloga „od (iz)“. Ono pak (za Sv. Duha) uop{ te nema, ni ti bi ko mogao negde na}i tekst da se ka`e tako (da Duh i shodi kroz Si na) bez Oca, nego se govori „od Oca kroz Si na“. No ovo ne sadr`i neophodnost da se Si nu pri pi suje uzrok, i zato izraz „od Si na“ nigde se savr{eno ne nalazi i jasno je nedopustivo (πηγ)ρευται = *zabrawen je*).

2. [to se ti ~e i zreka zapadnih Otaca i U~iteqa, koje pri pi suju Si nu uzrok Duha, ja ni ti ih znam — jer i ni su bile ni kada prevedene na na{ jezik, ni ti su bile odobrene od Vaseqenskih Sabora — ni ti ih pri mam, ~vrsto ube|en da su izvrnute i falsifikovane i imaju mnogo dodataka, kako svuda u mnogim drugim kwigama, tako i u onoj Sedmog Vaseqenskog Sabora, koju su ju~e i nedavno i zneli Lati ni, u kojoj je u Simvolu, koji se nalazi o u saborskoj Odluci, bio dodatak (tj. *Filioque*). Kad je to ~itano kakav je stid obuzeo wi h, znaju oni koji su pri sustvovali tada. No oni (= *zapadni*) Oci ni su pisali ni { ta suprotno Vaseqenskim Saborima i wihovi m zajedni ~kim dogmatima, ni ti uop{ te nesaglasno Isto~nim U~iteqima, ni ti wi ma neshodno (νακ)λουθα = *nedosledno*), kao { to se dokazuje mnogim drugim wihovi m i zrekama. Zato takve opasne i zreke o i sho|ewu Svetoga Duha ja odbacujem, i sagla{ avaju}i se sa Sv. Damaski nom ne govori m da je Duh od Si na, ako bi bilo ko drugi to i govori o. Ni ti govori m da je Si n uzro~nik i izvodi teq (προβολα) Duha, da ne bi uvodi o drugog uzro~nika u Trojici, i otuda bi se razumevala (= *shvat ala*) dva uzro~nika i dva na~ela. Jer ovde bi ti uzro~nikom nije svojstveno su{tini, da bi bilo zajedni ~ko za (sva) Tri Li ca, i zato Lati ni ni kako i ni kakvi m na~i nom ne mogu i zbe}i dva na~ela sve dok budu Si na nazi vali na~elom Duha. Na~elo pak jeste li~no (προσωπικ)ν = *personalno svojstvo*) i wi me se razli kuju Li ca (me|u Sobom u Svetoj Trojici).

3. U svemu, dakle, sleduju}i i za Sveti hi Vaseqenskih Sedam Sabora i (sleduju}i) na wi ma prosi jav{im bogomudri m Oci ma, ja „*Verujem...*“ (i daqe navodi ceo Ni keocari gradski Simvol vere).*

~~~~~

* Naravno, bez dodatka „*i od Sina*“ u 8. ~lanu tog Simvola vere. Me|utim, u jednom od rukopisa (prepi sa) tog MARKOVOG I spovedawa Ni kejsko-cari gradske Prave vere u Svetoga Duha, neki je Lati ni li lati nomi sle}i drsko dodao „*i od Sina*“, tj. *Filioque!* — iz ~ega se vidi koliko su glupi bili ti falsifikatori!

4. Svom du{ om pri maju}i i ~uvaju}i ovo sve{ teno u~ewe (μ<θημα) vere i Simvol, i zlo' eno I i II Saborom i utvr|eno i potvr|eno od ostal i h Sabora, pri mam i ~uvam, prihvatam i cel i vam uz re~eni h Sedam Sabora i onaj Sabor koji je bi o sabran posle wi h za vreme bl ago~esti vog cara Vasi li ja Romejskog i svjatjej{ eg Patri jarha Foti ja, i koji je bi o nazvan Osmi m Vaseqenski m,* koji je u pri sustvu legata bla' enog pape Staroga Ri ma Jovana (VIII) Pavla i Evgeni ja episkopa i Petra prezvi tera i kardi nal a — sankci oni sao i potvrdi o Sedmi Vaseqenski Sabor i odredi o da se isti pri broji Sabori ma bi v{ i m pre wega, zati m vaspostavi o svjatjej{ eg Foti ja na wegov presto, i osudi o i anatemi sao, kao i pre wega Vaseqenski Sabori, one koji se drznu novotvori ti neko dodavawe i li oduzi mawe i li uop{ te promenu u napred re~enome Simvolu. „Jer ako neko, ka' e se, mi mo ovog sve{ tenog Simvola drzne se pi sati drugi i li dodavati i li oduzi mati, i drzne se nazvati to *orosom* (λοσ = *defini cion vere*), neka bude osu|eni i zvrgnut i z cel okupne hri { }anske zajedni ce“. To isto odnosno ovog dodatka u Simvolu govori jo{ op{ i rni je i jasni je i papa Jovan u poslani ci svjatjej{ em FOTI JU. Taj Sabor je i zda o tako|e kanone, koji se nal aze u svi m kanonski m kwi gama (= *zborni ci ma*).

5. Prema odl ukama, dakle, ovoga i pre wega bi v{ i h Sabora, sude}i da treba sa~uvati sve{ teni Simvol vere nenaru{ en, onako kako je i zdan (— ♣ ξεδ)θη), i pri maju}i ono { to su oni primi li a odbacuju}i ono { to oni odbacuju, ni kada ne}u primi ti u op{ tewe one koji su se drznul i da dodaju u Simvol nova~ewe o isho|ewu Duha Svetoga, sve dok oni ostaju pri takvom nova~ewu. „Jer koji op{ ti sa odl u~eni m od op{ tewa, ka' e se, neka i sam bude odl u~en“

* Re~ je o vel i kom FOTI JEVOM Saboru odr` anom 880. godi ne u Sv. Sofiji, koji osu|uje Filioque i zabrawuje svaki dodatak Simvolu vere. Srpski kanoni sta episkop NI KODI M MI LA| tako|e smatra ovaj Sabor za *Osmi Vaseqenski* (vi di wegov ~l anak u „Hri { .` i votu“ — 1925. g.)

(kanon II Anti ohi jskog sabora). I bo` anstveni Zlatoust, tuma~e}i re~i: „Ako vam ko propoveda Evan|eqe druk~ije nego { to primi ste, neka bude anatema“ (Gal. 1, 9), govori: „Ni je rekao (Apostol): ako bi vam objavi li ne{ to suprotno i li sve izvratali, nego: ako vam bl agoveste i ne{ to maleno mi mo onoga { to ste primi li, i li bi ne{ to (slu~ajno) izmeni li, — anatema da bude“. I isti (Sveti teq) govori: „Potrebna je i konomi ja, tamo gde se ne prestupa zakon“ (©κο~νομητ|ον ε vθa μ| παρανομητ|ον). I Vasi li je Vel i ki u *Podvi` ni~ki m (pravi li ma)* govori: „Javno otpadawe od vere i znak gordosti jeste: i li odricati ne{ to iz napi sanoga, i li uvo di ti ne{ to iz nenapi sanoga. Jer Gospod na{ I sus Hri stos govori: „Ovce moje glas moj slu{aju“, i pre toga vel i: „a za tu|inom ne i du, nego be` e od wega, jer ne poznaju glasa tu|ega“ (Jn. 10, 3-4). I u *Poslani ci monasi ma* pi { e (Sv. VASI LI JE): „Ako se neki ~i ne kao da i spovedaju zdravu veru, no op{ te sa druga~ije mi sle}i ma (= *sajeret i ci ma*), takve ako posle opomene ne prestanu, ne samo da i h ne treba i mati u op{ tewu, nego i h ni bra}om ne nazi vati.“ I pre wi h Bogonosac I gwati je u Poslani ci bo` anstvenom Poli karpu Smi rnskom vel i: „Svaki koji govori mi mo onoga { to je ustanovceno, makar bi o i verodostojan, makar i postio, makar i bi o devstveni k, makar i ~uda ~i ni o, makar i prorokovao, neka ti bude kao vuk u ov~i joj ko` i, po{ to radi na propasti ovaca“. I { ta treba mnogo govori ti? Svi U~i teqi Crkve, svi Sabori i sva Bo`anska Pi sma savetuju nas da be` i mo od druga~ije mi sle}i h (το| τερ)φρονά = *jeret i ka*) i da i zbegavamo op{ tewe sa wi ma. Zar ja, dakle, prezrev{ i sve wi h, da po|em za oni ma koji pod maskom la`nog mi ra pri zivaju da se ujedini mo sa oni ma koji su i skvari li sve{ teni i bo`anski Simvol, i Si na uvode kao drugog uzro~ni ka Svetoga Duha? Ostal e pak wi hove zablude, od koji h je i jedna samo dovoqna da nas udaqi od wi h, ostavqam za sada.

Da mi se ne desi to ni kada, o Ute{ i tequ Blagi, da ne otstupi m toli ko od sebe i od zdravi h mi sl i, nego da dr` e}i

se Tvoga u-ewa i Tobom nadahnuti h Bla`eni h Mu`eva (= Sv. Otaca), pri sajedni m se Oci ma moji m, odnose}i odavde, ako ni { ta drugo, onda — Pravoslavce (τῶν ἐλ σῶβειαν)!“

(*Patrologia Orientalis*, t. 17, str. 435–442;
arhi mandri t AMVROSI JE, str. 278–83)

Dodat ak: Jedno pi smo o Sv. Marku Ef eskom

Gospodi nu prof esoru Oli vi ju Klemanu,*

11, rue Boyer 75 — Paris 20°

Pravoslavni teolo{ ki insti tut Svetog Sergija,
ponedeqak Pete nedeqe Vel i kog posta, 1972. g.

Dragi u Hri stu Brate,

Gospod da Vam da Svoju spasonosnu bl agodat u ovi m dani ma Svetoga Posta koji nas uvode u Pashu Krsta i Vaskrsewa Gospodweg.

Pi { em Vam ovo pi smo da bi h Vam izlo`i ono { to Vam `e-
li m re}i.

Nai me, tek pre nekol i ko dana i mao sam pri li ku da pro~i tam Va{ ~lanak objavcen u „Messenger de l'Exarchat du Patriarchat de Moscou“ (br. 73–74), kao i pi smo monaha I LARI ONA i Va{ odgovor na isto (br. 75–76). Dozvoli te mi da i znesem i zvesne pri medbe na tu temu, ne doti ~u}i se li ~ni h aspekata Va{ eg di jal oga sa monahom I LARI ONOM.

* Do{ la nam je do ruke jedna kopi ja pi sma tada{ weg jeromonaha ATANASI JA upu}enog profesoru OLI VI JU KLEMANU, a odnosi se tako|e na Sv. MARKA EFESKOG, pa ga, s dozvol om pi sca, pri la`emo u post scrip-
tum-u. — *Prim. pri r.*

Najpre bi h hteo da nagl asi m da sebe ne ubrajam ni u sl edbeni ke konzervativnog „tal mudi zma“, ni u sl edbeni ke progresisti ~kog „ekumeni zma“, jer mi se ovakva kl asi fi kacija ~i ni spornom. Ovakva na~i n katal ogi zovawa qudi predstavqa svojevrzni snobi zam. I zrazi kao { to su „hi qadugodi { wa mr`wa“ s jedne, i „di jal og u qubavi“ s druge strane, ozbi qni m pravosl avni m qudi ma ~i ne se da ne odgovaraju stvarnosti, nego su pre kl i { i rani slogani. Meni ovde vi { e odgovaraju re~i Svetog FOTI JA VELI KOG: „Τροῶα μισεῖν οὐδα καὶ τοῦ ἁλλοῦ μισεῖν παραινῶ. ψεδὸ καὶ δῆλοῦ καὶ ᾿γῆπι διαφθορῶ = *Tri st vari znam da t reba mrzet i i drugi ma preporu-ujem da mrze: la` i lukavost i i kvarewe ist inske qubavi*“.

To je razlog za{ to me i zvesna napetost u „di jal ogu“ o probl e-
mi ma i storijsko-teolo{ ki m koji postoje i zme|u I stoka i Zapada ne poga|a, sve dok se ne odnosi na i storijsku i teolo{ ku i stinu o veri. Tako|e ne bi h reagovao ni na Va{ e slabo i li samo del i mi ~no poznavawe dogawa u sada{ wem pravosl avnom svetu, obja{ wi vo verovatno i zvesnom pri strasno{ }u; konkretno mi sl i m na ~l anak GARI GA (GARRIGUES) kako je pri mcen u Gr~koj.

Pi { em Vam, dakle, iz slede}eg razloga: Ne mogu, pre svega, zaobi}i na~i n na koji Vi, u Va{ em ~lanku i pogotovu u Va{ oj apol ogiji, posmatrate Svetog MARKA EFESKOG. Po Vama, „sa wi me po~i we ono „vavi l onsko ropstvo“ pravosl avne teolo gi je koje je prevazi { ao Sv. NI KODOM SVETOGORAC „jedni m pri stupom ... i ntegraci je“! I zgl eda, dakle, po Vama, da je Sv. MARKO bi o teolo g stare { kol e, od oni h koji se „dr`e sl ova vi { e nego l i i svedo-ewa Duha“; i ~i ni se da pri hvataju}i wegovu teolo gi ju treba onda smatrati kao jereti ke vel i ki broj Otaca, me|u koji ma su GRI GORI JE (GEORGI JE) KI PARSKI i GRI GORI JE PALAMA! Vi tvrdi te da je to obja{ wi vo ~i weni com da je Sv. MARKO bi o „tomi sta“ i da on nije shvati o razli ku i zme|u „processio“ i „κτρευσί“, i td. (to je upravo ono { to podvla ~i GARI GESOV ~l anak). (Ne mi sl i m da ste Vi pod wego-
vi muti cajem, al i mi se ~i ni da kod Vas vi di muti caj mi sl i SERGI JA BULGAKOVA preko PAVLA EVDOKI MOVA, pre svega kada govori te o „odnosi ma uvek troji ~ni m“ i o „reci proci tetu“ *ro/ewa i sho/ewa*, to jest o neophodnosti dodavawa i zrazu Filioque i zraza Spirituque (u *La Pensée Orthodoxe*, br. 2/13) — { to je potpuno strano svetoota-
~kom predawu.

Po{ to se Va{ nau~ni rad odnosi na i stori ju vi zantijske teo-
lo gi je, za~u|uju}e je da Vi Sv. MARKA EFESKOG smatrate „tomi stom“.

On ni kada ni je bi o *t omist a*, kako to vrlo dobro pokazuje, uz ostalo, i nedavno odbrawena doktorska teza STI LI JANA PAPADOPOULOSA: *Vizant ijski filot omisti i ant it omisti* (na gr-kom), i kao { to je ve} poodavno to pokazao otac A. [MEMAN. Tako|e je nemogu|e poi stoveti ti Sv. MARKA EFESKOG i GENADI JA SHOLARI JA, mada je ovaj posledwi bi o wegov u~eni k, no tako|e i uni oni sta u po~etku. I { to je jo{ va` ni je: nemogu|e je odvajati Sv. MARKA EFESKOG od Sv. GRI GORI JA PALAME i ostalih rani jih Otaca, jer, kako pokazuju i wegov `i vot i wegova dela, on je bi o verni u~eni k pal ami tske i patri sti ~ke tradi ci je, kako u svom bogosl ovcu tako i u svome `i votu ({ to, tako|e, ubedqi vo dokazuje u svom ~lanku otac A. [MEMAN).

[to se ti ~e probl emâ bogosl ovca o Svetome Duhu, koji h se Vi doti ~ete, ja bi h se slo` i o sa Vama da ste ustvr di li da je Sv. MARKO odbaci o pnevmatol o{ ku teol ogi ju patri jarha JOVANA VEKOSA (poznati su napadi ovoga posl edweg proti v Sv. FOTI JE i drugi h Otaca koji odbacuju Filioque; na`al ost, ti napadi su ovi h dana ponovqeni u Cari gradu) — kada bi, me|uti m, takva teol ogi ja postojala ... (VEKOS je bi o vrlo slab teol og). Tako|e bi h se slo` i o sa Vama da ste rekli da je sa VEKOSOM i wemu sli ~ni ma po~elo „vavil onsko ropstvo“ i sto~nog ({ kolskog) bogosl ovca, o ~emu govori o. G. FLOROVSKI, a ne sa Sveti m MARKOM, vel i ki m Bogosl ovom i I spovedni kom Pravosl avca. No Vi ste ba{ za to napali Sv. MARKA zaboravqaju}i da bi onda ta i sta optu`ba trebal a bi ti pri mewena i na Sv. JOVANA DAMASKI NA, koji doslovno odbacuje i sho|ewe Svetoga Duha „od Si na“ i upotrebqava svetoota~ki i zraz δι' Υ@ο□ = *kroz Si na*, suprotstavqaju}i ga i zrazu Filioque (kako je to ve} zapazi o i o. G. FLOROVSKI). Ali, Vi ni { ta ne ka`ete za Sv. DAMASKI NA, mada je tokom Sabora u vreme GEORGI JA KI PARSKOG u Cari gradu (1285) nepresetano nagla{ avani potvr|ivan autori tet Sv. JOVANA DAMASKI NA po pi tawu pravi lne vere u Duha Svetoga. Tako|e i Sv. GRI GORI JE PALAMA ~esto navodi JOVANA DAMASKI NA, dok Sv. MARKO EFESKI uzi ma wegova dela kao osnovu za svoje i spovedawe pravosl avne vere o Duhu Svetome (npr: „ako bi i zraz *i sho|ewe kroz Si na* pokazi vao i uzrok, kao { to to novi (= *novat ori*) teol ozi govore, a ne to da kroz Wega prosi java, i javqca se, i uop{ te saproi shodi i prati ga (συμπαραρρησιν), po bogore~i vom DAMASKI NU, ne bi onda nadaqce svi bogosl ovi i zri ~i to oduzi mali uzrok (τ□v α@τ□v) od Si na“... i td. (*Patrologia Orientalis*, t. 17, 436).

Teol o{ ko del o Sv. JOVANA DAMASKI NA ovde je posebno va`no, jer ono predstavqa si ntezu cel okupnog predawa svetoota~ke Trijadol ogi je, verno sleduju}i teol ogi ju Vel i ki h Kapadoki jaca, ~i ja je Trijadol ogi ja prihva}ena od cele Katol i ~anske (= *Saborne*) Crkve kao *mera i krit erijum* pravosl avne vere u Svetu Troji cu. Smatram da je ovo i za Vas neosporno. Vra}ati se latski m preni kejski m oci ma kada se i ma na raspol agawu teol ogi ja Kapadoki jaca, zna~i vra}ati se na teol o{ ke slabosti davno prevazi |ene i na pogre{ ke i zabl ude monarhi jani zma (Filioque i jeste pol usavel i jani zam, kako je zapazi o jo{ Sv. FOTI JE). Na`al ost, Sv. AVUSTIN i zgl eda da ni je poznavao rezul tate kapadoki jske teol ogi je i po{ ao je „jedni m drugi m putem“ kako je pravi lno pri meti o G. FLOROVSKI, a pre wega je to tako|e znao jo{ Sv. FOTI JE. [to se ti ~e Trijadol o{ ke termi nol ogi je (i, naravno, i one hri stol o{ ke) Sv. KI RI LA ALEKSANDRI JSKOG, ona je moral a ustupi ti mesto potpunoj i razra|eni joj teol o{ koj termi nol ogi ji Kapadoki jaca, i to jo{ za `i vota Sv. KI RI LA, a pogotovu posle wegove smrti. Ovaj „proces“ precizni je bogosl ovske arti kul aci je prave vere kul mi ni ra u teol ogi ji Sv. MAKSI MA I SPOVEDNI KA i Sv. JOVANA DAMASKI NA. Sveti FOTI JE, odbacuju}i jasno i i zri ~i to, no ne mawe s pravom, Filioque kao jeres, pozi vao se di rektno na Trijadol ogi ju Kapadoki jaca. GEORGI JE KI PARSKI, NI L KAVASI LA, GRI GORI JE PALAMA, MARKO EFESKI, u svojoj teol ogi ji teme qce se na i sti m Kapadoki jci ma, vel i ki m i neosporni m Oci ma Saborno-katol i ~anske Crkve, { to smatram da ste i Vi u tome saglasni.

Vi formul i { ete ovu zajedni ~ku li ni ju Otaca ovako: „Predawe u svojoj puno}i, Predawe *kat oli ~ansko*, jeste: Duh Koji i shodi od Oca i mani festuje se kroz Si na“. Ovde sam ja saglasan s Vama. Ali, problem koji Vi izbegavate, upravo se i sadr`i ovde. Taj problem, koji je potpuno shvati o Sv. MARKO EFESKI, sastoji se u na~i nu tuma~ewa i zraza δι' Υ@ο□ = *kroz Si na*. Nai me, ako se taj i zraz shvati na na~i n JOVANA VEKOSA, to }e onda nei zbe`no vodi ti u jeres Filioque koja u Si nu vi di *uzrok* Duha Svetoga (bi lo zajedno sa Ocem, ili bez Wega, ili „reci pro~no“ sa Duhom). No ako se i zraz δι' Υ@ο□ shvata, kako ga je i shvati o (suprotno VEKOSU) GEORGI JE KI PARSKI, oslawaju}i se na svetoota~ku tradi ci ju, onda je o~evi dno da nema ni kakvog mesta za Filioque, jer i zraz δι' Υ@ο□ ni malo ne sadr`i pojam *uzro-nost i* sa strane Si na za li ~no bi }e Duha Svetoga (ponavqam: bi lo zajedno sa Ocem i li ne), dok Lati ni

upravo vi de Si na kao *uzrok* Duha Svetoga. (Ovo se jasno vi di u odbi jawu Lati na da pri hvate tuma-ewe Sv. MAKSI MA predlagano od Grka na saboru u Firenci, a to tuma-ewe upravo negi ra ovu uzro-nost.) [to se ti-e tvrdwe da zapadni i zraz „processio“ ne zna-i isto { to i gr-ki „κτ)ρευσι“ ta tvrdwa nije iz domena teologije, nego iz domena `eqa.

Zai sta, kako se mo` e posmatrati ~i tavperi od sve do 15. veka kao jedan prosti nesporazum, znaju}i dobro da je Rimokatoli~ka crkva toli ko puta anatemi sal a sve one koji ne pri hvataju „processio ex Patre et Filio“ (ili: ex Patre Filioque) u smislu *ipost asnog* κτ)ρευσι (jer i na-e: kako oni na latinskom ka` u κτ)ρευσι;). No, svakako, poznato mi je da bi u na{ e vreme mnogi rimokatolici bili verovatno saglasni da se sa pravoslavima na|e neki kompromis po pitawu Filioque, pod uslovom da im se i pak pri zna pri mat papin...

Dragi u Hristu Brate, mislite li Vi zai sta da Sveti MARKO nije znao latinsku problematiku oko Filioque ve}ma nego li mi danas? Zar ne mislite da je Sveti MARKO imao na svoji mple}i ma povi { enu crkvenopastirsku i teolo{ ku *odgovornost*, dal eko ve}u no { to je danas mo` emo oseti ti mi koji se „bavi mo teologijom“ (en „fessant de la théologie“)? Smatram da sveti MARKO nije hteo i nije trebao da ulazi u detaqe avgusti novskog *psihologizma* u teologiji, pogotovu ne u Trijadologiji, jer crkvena, pravoslavna bogoslovska tradicija nije poznavala ni ti pri znavala nego je odbacivala takav psihologizam i subjekti vizam (kao { to ne poznaje i ne pri znaje tzv. „kenotizam“ u bogoslovju o Svetoj Trojici, koji se pojavljuje kod S. BULGAKOVA. P. EVDOKIMOVA i kod Vas). [to se pak ti-e Va{ eg poziwawa na *Poglavqa*... 36 Sv. GRI GORI JA PALAME, tu treba da naglasimo najpre da u svoji m kcu~nim delima protiv Filioque — *Dve apodiktike re-i* o ishodu Svetoga Duha, i ΑΥΤΕ-ΠΥΡΑΦΑ protiv VEKOSA — Sveti PALAMA uop{ te ne spomine takvu mi sao, a i u 36. *Poglavqu* ta mi sao je uzgred i zneta (mo` da samo da pru` i povodi { anu za dijalog s latini mi e}i ma wegovog doba), ali ta mi sao kod Sv. PALAME nije re~ena u pri log Filioque; naprotiv, iskqu-uje ishodu Duha „i od Si na“, { to jasno svedo-i nastavak PALAMINOG teksta. Kako biste Vi hteli da se Sveti MARKO bavi neki m sumvi vizam teolo{ ki m psihologizmom na jednom *Saboru* Crkava, tako presudnom? Ali je zato Sveti MARKO { i roko i slobodno, no uvek bogoslovski i crkveno odgovorno, upotrebqavao

i zraze GEORGIJA KIPARSKOG i GRI GORIJA PALAME (mada i hpoi meni ce ne spomine, jer on po i menu spomine samo drevne Svete Oce), kao { to su κλ)μπειν, περιηv□vαι, προσ□vαι i td. Bio je to ne „uski fanatiki“, kako Vi mislite, nego bogoslov zai sta svetoota~kih razmera i uzleta, no bogoslov Episkop, odgovorni crkveni Arhiepiskop.

Nije ovde momenat da govori mo o tezama V. BOLOTOVA o Filioque (recimo samo da je Va{ u-i teq V. LOSKI tim povodom kritiki govorio „o nekoj vrsti cezaropapizma kod nau-nika“); ni ti da govori mo o „dve polovine Crkve“, I sto-noj i Zapadnoj, ni ti jo{ mawe o pitawu u kojoj meri odluka sada{ weg Moskovskog Sinoda 1969. g. (ja ne ka` em i *Ruske Pravoslavne Crkve*) mo` e biti smatrana kao „jedna bogata i qubavi i mudrosti ekonomija“ (= *sni shodqivost*), jer ova pitawa pokre}u ~i tavperiju drugih problema, za koje nije dovoqno jedno pitawo.

Ako Bog da, vide}emo se u Svetom Sergiju i mo` emo tada razgovarati o ovome, i o buduem Velikom Saboru, kao { to to` ele na{ i zajedni~ki studenti.

@ele}i Vam da u radosti do-ekate` i votvornu Pashu Gospodana{ eg, pozdravqam Vas re~i ma pobe` e i vota nad smr}u: Hristos Vaskrse!

jeromonah ATANASIJE (Jevti)
prof. Patrologije na Instytutu Sv. Sergija

1972

